

TESTRÉSZNEVEKBŐL ALAKULT MÉRTÉKNEVEINK TÖRTÉNETE

V. TENYÉR

VELCSOV MÁRTONNÉ

1. A *tenyér* alapszókinsünkbe tartozó szó, gyakran használja a mindennapi nyelv. Korán felbukkan nyelvemlékeinkben. Az első adat a SchlSzj.-ből (392) való: „palma — *tener*” (még egyszer a 394. lapon). A szójegyzékek közül az említetten kívül Szikszainál találjuk még meg (I. lentebb), régi szótárainknak azonban szinte mindegyike tartalmazza. A szó ma már általában csak testrészjelentésben használatos. Jelentését az ÉrtSz. (VI, 601) így fogalmazza meg: „1. A kinyitott kézfej belső oldala, rendsz. mindkettő együtt, néha csak az egyik, gyak. az ujjakkal együtt... 2. A behajtott v. marokba fogott kézfej belső része.”

Régebbi nyelvhasználatunkban — régi szójegyzékeink, szótáraink bizonyosága szerint — s nyelvjárásainkban ma is ugyancsak a kéz belső felületét jelentette, de nem akármilyen, hanem kinyitott, kiterjesztett helyzetben, kiegyenesített ujjakkal. A SchlSzj. második (394) adatához (ír — *tener*) fűzött magyarázata SZAMOTÁnak erre utal (ír — hantblat [Handblatt] Dief.). Szikszainál (89) ezt találjuk: „Palmus, manus digitis explicatis, — *Tenier*”; Adáminál (Wb. 78*): „*Tenyér, tenér* die Fläche der Hand; *Tenér, tenyér* Handfläche”; Simainál (VégSzót. 128): „*Tenyér* (megnyílt kéz.) ... *Palmus, palma*”; Mártonnál (Lex. II, 440, 441): „*Palma* ... *tenyér*; die flache Hand; *Palmula* ... (Dimin. a palma) *tenyér*; die flache Hand oder Hand; *Palmus* ... *tenyér, tenyérformájú lap*; die flache Hand oder Gestalt derselben”. A PPB. I, 349. lapján található értelmezés nem világos: „*Tenyér: Palmus, Palma. die zwerch Hand*”, bár ez is az említett jelentésre utal.

Nyelvjárásaink ugyanezt mutatják. A MTSz. nem értelmezi, a SzamSz. (II, 383) szerint: „*tenyér tényér, tenyér* ... 'flache hand'”; a CsángóSz.-ban (150) ugyanígy: „*ten'ér* ... *tenyér, Handfläche, die flache Hand*”; az OrmSz. (539) értelmezése is: „'flache Hand'”. A SzegSz.-ből (II, 567) ez nem nyilvánvaló: „... *tönyér* ... 'a kézfej belseje’”.

Irodalmi adatot ugyancsak szép számmal idézhetünk: „Kacagtam egyet és lefordított *tenyérrel* intettem, mintha le akarnám fektetni a peckes szavakat.” (Tamási Á.: Szegénység szárnyai 96; Szépir. Kk. 1956); „— Csak nem kapok kosarat? — pillogott a színház igazgatója az asszony felé, két *tenyerét* feléje fordítva...” (Kosztolányi: Pacsirta 65; Szépir. Kk. 1961).

Az összeszorított vagy valaminek megfogására begörbített ujjú kéznek megvolt és ma is megvan a maga külön neve: *öklöl*, illetőleg *marok*. CzF. (VI, 219) szerint a *tenyér* „... A kinyitott kéznek lapja. Midőn kezünket öszveszorítjuk: *öklölt* alakítunk, ha pedig öblösen öszvehajtjuk, hogy bele valamit vegyünk vagy fogjunk, *marok* a neve.” Egy Kosztolányi-idézet a mai irodalmi nyelv síkján mutatja szemléletesen az említett szók jelentéseinek egymáshoz való viszonyát: „*Ökle* kinyílt és *tenyérre* változott.” (Aranyáskány 381; Szépir. Kk. 1961; a *tenyér* szó viszonylag gyakori szava Kosztolányinak). Az ÉrtSz. értelmezése tehát kissé tág, hiszen a két

kéz belső felületét együtt, különösen „behajtott v. marokba fogott” helyzetben nemigen nevezzük egyszerűen *tenyérnek*.

2. Magának a *tenyér* alapszónak nem alakult ki mértékjelentése. A mérték-jelentés felé mutatnak azonban az olyan szerkezetek, illetőleg összetételek, amelyek utótagja nagyságot, hosszúságot, szélességet jelentő szó, s az előtaggal hasonlító határozói szerkezetet vagy összetételt alkot: „A [salétrom-darab] legfelső része pedig, a’ mellyik mindenkor leg-szebb, és leg tisztább szokott lenni, *tenyér szélességre* töröttessék ...” (Rácz S.: Salétrom-főzés 61*; 1780-ból); „... alsó ajka [ti. Urakatnának, az indus hercegasszonyoknak] egy csigahéjra ki lévén feszítve, szépen lenyult az állig, fülecskéiből, melyek *tenyérnagyságra* meg voltak nyujtva, egész füzér állatfogak lógtak alá ...” (Jókai: Árnyképek, Nemzeti kiadás XIV, 38; „a jég-táblákat *tenyérnagyságu* ... csuszák [képezték]” (Tóth K.: Honvédmen. 78*; 1870-ből).

3. Mértékjelölő használatban leginkább a *-nyi* képzős származék fordul elő. A *tenyérnyi* szó — éppúgy, mint a többi mértéket is jelentő testrésznév vagy testrésznévi származék — nem jelöl pontos nagyságot. A szó használatában három jelentés-árnyalatot ismerhetünk föl. Jelölhet akkora nagyságot, amekkora éppen egy ember tenyere; ezenkívül kifejezhetjük vele valaminek a szokottnál kisebb, illetőleg nagyobb voltát. CzF. (VI, 220) is megkülönbözteti az első két használatot: „Szoros ért. terjedelemre a tenyér nagyságához hasonló. Átv. a maga nemében igen kicsi terjedésű. *Tenyérnyi hely, lepényke. Tenyérnyi ablak.*” —, a harmadik jelentésről azonban nem ír. Az ÉrtSz. (VI, 601) szintén csak az első két jelentést említi.

Lássuk a három jelentést külön-külön.

a) A *tenyérnyi* jelentése az alábbi példákban ’tenyér nagyságú’: „Nem illik, hogy a’ gyalog legényeknek kurta legyen Dolmányok, mint a lovagló Huszároknak: egy *tenyérnileg* azért övdökn alól érjen.” (Fáber: Hadiemb. 146*; 1759-ből). Bár szótáraink elég szűkszavúak, példamondatok híján is ezt a jelentést lehet kikövetkeztetni az alábbi adatokból: „**Palmāris**, e ... 3. *tenyérnyi, arasznyi*; handbreit, spannenlang” (Márton J.: Lexicon trilingve II, 441; 1818-ból.) Ugyanígy még itt, a **palmārius** címszónál, ugyancsak harmadik jelentésként találjuk ezt az értelmezést. A **Palmus** címszónál (II, 441) is említi Márton József a *tenyérnyi* szót, második jelentésképpen: „**Palmus** ... 2) kettős mérték neve, Palmus minor; egy tenyérnyi, vagy négy ujjnyi szélesség, egy lábnyom negyed része; die Breite von vier Fingern oder vier Zoll ... Palmus major; egy arasznyi egy arasz; eine Spanne oder zwölf Zoll”. Itt a mértéknevek egymáshoz viszonyításában a szótáríró pontosságra törekvése nyilatkozik meg. Valószínű, hogy Márton József szótára hatott Wagner Phraseológiájára, és ennek köszönhető az utóbbiban (1019) a **Palmarius** címszó hasonló, értelmezése: „Palmarius ... Tenyérnyi, arasznyi: einer Hand breit, einer Spanne lang”.

Itt említtük meg a SzegSz. (II, 567) általános értelmezését: „*tenyérnyi tönnyérnyi* mn. ’akkora, mint az ember tenyere’”. Ezt a származékot sem a CsángóSz., sem a SzamSz., sem az OrmSz. nem szótározza.

A szépirodalom nyelvében is ismert ez a jelentés, pl.: „Egyéb se hibádzik már, asszonyonéném, csak egy kis lisztecse meg egy-két tojás meg egy *tenyérnyi* szalonna” (Móra: A vadember és családja. Göröngykeresés 273; Magvető Kk. Bp. 1960).

b) Jelölhet a *tenyérnyi* a szöveggörnyezettől függően relatív kicsinységet, ha olyan valaminek a nagyságát jelöli, amelyből kicsiny, kevés egy tenyérnyi, mint pl. a következő adatok is mutatják: „... nem folytatik ott a Törvény ... ennyihány

tenyéryni vagy arasznyi földrdl” (Pinamonti J. P.: 188;* 1755-ből); „ez a nagy nap a’ földtől nem egy két *tenyérynyire* van, hanem több mint tizen nyoltz million mért-földnyire” (Horváth Á.: Éjtszaka 11*; 1791-ből); „Mi lesz drágább otthonunknál?! Legyen bár szűk, csak *tenyéryni*, Meg tudunk mi benne férni” (Vargha Gy.: Dalok 175); „... az utból nem látszott egy *tenyéryni* sem, csak a lovak taposása a hig sáron jelezte, hogy csapáson vagyunk” (Hegedüs S.: Óriások 94*; 1898-ből); „... nem tudtam azon az átkozott *tenyéryni* párkányon megállani” (Dutka: A nagy kaland 170).

c) Jelölhet a szó relatív nagyságot is attól függően, mire vonatkozik. Ezt mutatják az alább felsorolt idézetek: „a *tenyéryni* széles kard ... gyaníttatja, hogy a kar, mely azt forgatni szokta, nem lehet elgyengülve” (Jókai: Török világ Magyarországon; Nemzeti kiadás III, 17); „Ezen ... bizonyítvány ... *tenyéryni* pöcséttel volt ellátva” (Vas G.: Nevess. I, 98*; 1856-ből); „a’ fák tetején *tenyéryni*, arasznyi tobozok teremnek;” (Hunfalvy: Vogul föld 199; 1864-ből); „... mintha ma is látnám ... nyakán a *tenyéryni* szélességü nyakravalóval” (Déryné Naplója I, 16; 1879-ből); „Az a fehér mente a kék rókaprémmel, a mit ökölnyi csattok s *tenyéryni* láncz tartanak a fél vállára vetve ...” (Jókai: A kis királyok, Nemzeti kiadás LXXIV, 124; „... kibuggyant belőle a tinta, rá a szép pirosbársony abroszra, amelyen egyszerre jó *kéttényéryni* folttá szaladt szét.” (Móra: A vadember és családja. Göröngykeresés 000. Bp. 1960). Ritkán személyragot is találunk a mértékképző előtt, ez a hasonlításnak — a többi testrésznev módjára — egészen konkrét jelentésárnyalatot ad, például: „... megevett ... egy *tenyeremnyi* szalonnát” (Benedek E.: Falusi bohémek 71*; 1900-ból).

4. A *tenyér* szóból is alkothatunk -s képzővel melléknevet. E képzőnek azonban nem olyan egyértelmű a jelentésváltoztató szerepe, mint a -nyi mértékképzőé. Az -s képző hozhat létre mértéket jelentő származékokat (vö. *araszos*, *ölés*), a *tenyér*-ből keletkezett *tenyeres* melléknév azonban nem tartozik ezek közé. Jelentése emberre vonatkozóan: „nagy tenyerű, erős’ pl.: *Tenyeres*. Magnas palmas habens” (Sándor I.: Told. 381*; 1808-ből); „*Tenyeres*: Manu fortis, ac strenuus” (Simai Kristóf: VégSzót. I, 163; 1809-ből); „Egyébiránt sok *tenyeres* barátja is van” (Frankenburg: Ősz. vall. I, 234*; 1861-ből); ebből fejlődött a csángóban a ’fizikai munkás, napszámos’ jelentés: „tenereş ... »tenyeres«, Handarbeiter, Tagelöhner” (CsángóSz. 150). (Vö. még VELCSOV MÁRTONNÉ: Tenyeres-talpas; Népr. és Nyelvtud. XI, 43—8).

A növénytan régebbi szaknyelvében is megtaláljuk a *tenyeres* melléknevet: „[A levél] *Tenyeres* (palmatum) mikor egy levél öt vagy hét hosszidat hasábokra van szabdalva, mellyek kiterjedve állanak” (Diószegi—Fazekas: Fűvész Könyv. I, bev. 39*; 1807-ből); „E pálmának csak kevés levele van, s ezek alakja *tenyeres* és ujjas” (Rosti P.: Uti eml. 77*; 1861-ből).¹

Maga a *tenyér* alapszó is szerepel egy-két régi növénynevben. A *spina alba hortensis* régi magyar neve a SzegSz. (I, 837) szerint *kövülapu* volt, másik neve: „*Bodog azsoni*[!] *teniere*, *teöuiske*”.

A *tenyeres* melléknévnél ritkább az -ű képzős származék: a *tenyerű* melléknév. Ennek sem alakult ki mértékjelentése, s a többi, azonos képzős származékhoz hasonlóan csak melléknévi jelzővel bővült formában szokott előfordulni, amely az éppen

¹ A *tenyeres* szó főnévi értelemben jelentette a régi iskolai büntetésnek egy nemét is: a tenyérre adott ütéseket (vö. Nyr. XXVI, 558).

aktuális jelentésárnyalatot fejezi ki; pl.: „széles *tenyerű* Fejenagy” (Petőfi: A helység kalapácsa).

5. Igei származékok a *-z* és *-l* igeképzővel keletkeztek a *tenyér* alapszóból: *tenyerez*, *tenyerel*.

a) A *tenyerez* jelentése többnyire 'tenyérrel üt': „paskolni: — ... *tenyerezni*, verni, ütögetni” (SzD. 63; 1784-ből); „*Tenyerez*: »Tetczése-szerént öklözzze, a-vagy *tenyerezze*« (Tr. 425). Ezen kívül csak SI.-nál: »*Tenyerezni*. Depalmare. Tenyérrel verni.«” (Nyr. XXXVIII, 397); „Az alku javában foly; jobbra, balra felcsapnak, *tenyereznek* egymással” (Garay A.: Fal. él. I, 57*; 1856-ból).

Mai köznyelvünk nem használja ezt az igét, legfeljebb alkalmilag. Nyelvjárásainkban azonban még él, a Szeged vidéki nyelvben pl.: „*tenyerez* *tönyerez* ... 'egmás tenyerébe nagyokat csapva szórakozik' (baka a kaszárnyában)” (SzegSz. II, 567; a szótáríró Tömörkény I.: A szent Mihály a jégben c. novellájára hivatkozik). (Az itt említett első jelentés: 'kinyújtott tenyérrel várja az alamizsnát' a gazdasági-társadalmi élet megváltozása következtében már elavult.)

Továbbképzett gyakorító képzős származék: *tenyerezget*: „... hullámozó sörénye alatt gyöngéden *tenyerezgette* a nemes állatot” (Bernát G.: Lavotta. 15*; 1857-ből).

b) A *tenyerel* viszont ma is használatos ige, jelentése az ÉrtSz. (VI, 601) szerint: „Tenyérével támaszkodik vmire.” A két igei származék között régebben nem volt jelentéskülönbség, mindkettő jelentése elsősorban 'tenyérrel üt'. Ezt mutatja a következő példa: „... a megáztatott ur arczul *tenyerelte* Ferkót” (Bakahumor 194*; 1878-ból); ezt bizonyítja a CsángóSz. (150) is: „tenerel» mit der Handfläche schlagen, ohrfeigen”. A SzegSz. (I, 363) csak igekötős formában ismeri, már speciálisabb jelentésben: „... *beletönyerel* ... ,belemarkol, belenyomja a kezét”; „... *étönyerel* ... 'elmarkol, elragad’”. (A SzamSz. és az OrmSz. nem szótározza.) Később a *tenyerez* és *tenyerel* között bizonyos jelentésmegoszlás ment végbe, illetőleg a *tenyerez* a köznyelvből kiveszett.

6. A *tenyér* szóval is — éppúgy mint más testrésznevekkel — szép számmal alakultak szólások (vö. O. NAGY GÁBOR: Magyar szólások és közmondások 670. lap: 340—50 sz.). Ezek egyike sem igényel részletező magyarázatot, jelentésük világos, könnyen érthető. Egyik részük semleges hangulatú, mint pl.: *Csupasz, mint a tenyere*; *Úgy ismeri, mint a tenyerét*. Másik részük fokozó jelentéstartalmú és kellemes hangulatú: *A tenyerén hord [hordoz] vkit* 'nagyon megbecsüli, dédelgeti'; *Csak hogy a tenyerébe nem vette* 'nagyon kényeztette, dédelgette'; *Tenyerén hordja a szívét* 'mindig őszinte, nyíltszívű'; *Tenyerén hordozza a szerencse* 'minden vállalkozása sikerül, nagyon szerencsés'. Vannak azonban pejoratív hangulatúak is: *Olyan kétszínű, mint a tenyere* 'álnok, kétszínű'; *A tenyerét tartja* 'ingyen akar kapni vmit' stb.

7. A *tenyér* szó etimológiája mindmáig tisztázatlan, bár megfejtésére igen változatos elgondolások születtek: a rokonnyelvi megfelelőekkel való összevetéstől a német jövevényszók közé sorolásig a feltételezéseknek többféle változata alakult ki.

Elsőnek BUDENZ (NyK. VI, 414) foglalkozott e szó eredetével, s a finn *tantere* (nom. *tanner*) 'tér' főnévvel tartotta közös eredetűnek. Később BOROVSZKY SAMU (NyK. XXIV, 342) német kölcsönszónak vélte, azt gondolván, hogy O. SCHADE Altdeutsches Wörterbuchjának második kiadásában (1872—82) rálelt a magyar szó ófelnémet, illetőleg középfelnémet eredetijére: „*tenyér* Ófn. *tënar*, kfn. *tëner*, *flache Hand*. A kölcsönszóra maga Sch. is utal” — írja BOROVSZKY. Azonban bármennyire is kézenfekvőnek látszik ez az egyeztetés, mégsem sörölja a szakirodalom a szót

biztosan egyeztethető német jövevényszavaink közé: „... nem fölösleges arra utalni, hogy lexikális egyezés csalfa látszat is lehet; vannak értelem és alak tekintetében egybevágó megfelelések, a melyek láttára az ember nem hisz a szemeinek, vö. ... *tenyér*: kfn. *tener* »flache Hand« ... stb.” (SCHMIDT JÓZSEF: NyK. XXXVI, 467). Mások viszont nem vetik el végérvényesen az egyezés lehetőségét: „A német jövevényszavak közt is, ha ném. *a*-ból umlaut folytán lett az *ä, e*, akkor nyílt *ê* van a magyarban” — írja MELICH (NyK. XXXIX, 42) —, s a példaképpen felsorolt szavak között említi a *tenyér* szót is, bár kérdőjellel.

Amikor pedig — bizarr ötletként — BARSÍ ÖDÖN a MNy. VIII, 96. lapján, a „Levélszekrény” rovatban felveti a kérdést: nincs-e olyan összefüggés a *tenyér* és *tányér* szó között, mint amelyet a *cseléd* és *család* esetében tapasztalunk, mondván, hogy: „A németben ... *tenyér* = Handteller, a *tányér* szó pedig kétségen kívül kölcsönszó”, a Nyr. XLI, 152. lapján, a felvetett kérdésre az „Izenetek” közt a következő választ olvashatjuk: „Hogy *tenyér* = *tányér*, az hangtanilag alig lehetséges, különösen, ha meggondoljuk, hogy a *tányér*nak első hangalakja a magyarban *tálnyer* volt. A *tenyér*nek sokkal tetszetősebb német egyeztetését adta Schade Alt-deutsches Wörterbuch-jában: ófn. *tênar*, kfn. *tener* (idézi Borovszky S. NyK. 24:342, Lumtzer és Melich nem említi). Az ehhez hasonló görög *thenar*-ral is rég egyeztettek (l. Cz F.), de — ha átvétel — természetesen csak a német jöhet szóba.” (E választ valószínűleg SIMONYI Zs. írta.)

A SzófSz. (306) e bizonytalanság miatt ismeretlen eredetűnek mondja a szót, szerinte: „... a kfn. *tener* 'ua' fn.-hez való hasonlósága valószínűleg merő véletlen”.

Legutóbb HORPÁCSI ILLÉS (MNy. XLVI, 369—70) foglalkozott a *tenyér* szó eredetével, s igen tetszetős magyarázatot kísérelt meg. Szerinte, bár időrendben az első adatok a *tenyér* hangalak mellett szólnak, mégis eredetibbnek kell tekinteni a *terény* változatot, amelyet — az eddig rendelkezésünkre álló adatok szerint — Decsi (Adag. 19) és Gyöngyösi (Kemény J. emlékezete: RMKT. II, 202), illetőleg egymástól messze eső peremnyelvjárások (vö. MTSz. II, 701—2) őriztek meg a mai napig. Véleménye szerint ugyanis téves az a ma általános felfogás, hogy a *tenyér*-ből jött volna létre hangátvétessel a *terény*, hanem éppen fordítva történt, s azután az újabb *tenyér* forma terjedt el. Hiszen van más példa is arra, hogy egy szónak az egész magyar nyelvterületen a hangátvetéses formája lett általános. Az ilyenféle metatézis hangtani okát DEMÉNEK (MNyTK. 69. sz. 27—8) a hangátvetésről írott munkájában leírt jelenséggel: a liquidáknak a szóvég felé törekvésével magyarázza HORPÁCSI (mint *karanyó* > *kanyaró* stb.).

Az eredetibb *terény* változat HORPÁCSI szerint igei származékszó, s egyetért CzF.-vel abban, hogy az a *ter-* tö rejlik a szóban, amelyik a *terjed* igében ma is megvan. E tövet HORPÁCSI nomenverbumnak gondolja: „Amint a rokon nyelvekben *kéz-lap*, *kéz-sík* vagy egyszerűen *lap*, *sík* szolgál a 'tenyér' kifejezésére, úgy a magyar *terény*: *tereny*: *tenyer* [n] is lehet a. m. 'terécske, síkocska, lap'. Így meg *-ny*: *-n* kicsinyítő vagy deverbális nomenképzős származéka annak a PAIS DEZSŐ szerint nomenverbumnak tekinthető *ter*: *tér* szónak, amelynek megjelenési formája többek között: *ter*: *tér* l. 'regio plana, Ebene'; 2. 'spatiosus, planus' (NySz.), *tér* 'megy' és 'belefér', *terít*, *terül*, *terjed*, *terel*, *terebélyes*, *terped* stb.” (i. h. 370). Véleményem szerint ide tartozik a bizonytalan eredetűnek tartott (vö. SzófSz. 305) *teher* főnevünk is. Eredetibb *tereh* (vö. NySz. III, 503—6) alakjában ugyanis pontosan megfelelhet egy olyan folyamatos melléknévi igenévnek, amely a fent felsorolt származékok *ter-* passzív igitővéből várható. Emellett szól az is, hogy a *teher* főnevnek

Cal. már *terő* alakját ismeri (vö. még NySz. III, 503). A MTSz. (II, 682—83) pedig a magyar nyelvterület legkülönbözőbb helyeiről jegyzi fel szavunknak *terő*, *terű*, *terü*, *tere*, *teri* változatait. Ezeknek a szavaknak a jelentése a MTSz. (II, 683) szerint: „*tereh*, *teri*, *terő*, *terü*: szállítmány (t. i. a mennyit egyszerre (!) el lehet szállítani, vinni szekéren, a fején v. a hátán). *Égy tereh széna*, *szalma*, *gaz*: ponyvába kötött széna, szalma, gaz, a mennyit egyszerre (!) elbir a fején ...” Tamási Áron is gyakran használja ezt a szót *terű* változatában, az imént látott mértékjelentésben, pl.: „Azzal eléadtam, hogy az utolsó *terű* fáért, a harmadik fordulással, minden percben megérkezhetik a két teherszállító motor s velük Fuszulán, a csaló.” Ábel a rengetegben 115, Bp. 1967).

Jelentése alapján tehát könnyen besorolható a fentebb említett *terjed*, *terped*, *terebélyes*-féle szócsalád tagjai közé, alakját tekintve pedig a R. *tereh* az -*ó*, -*ő*, igenévképzőnek azt az eredetibb formáját mutatja, amely az *éh* szóban is megőrződött a mai napig (vö. NYÍRI ANTAL: Az -*ó*, *ő* képzős igenevek történetéhez II. rész: Néprajz és Nytud. IX, 28—31). A többi szóalak pedig az -*ó*, -*ő* igenévképző ismert alakváltozatait mutatja.

Később is említi HORPÁCSI a szót azon testrésznevek között, amelyek térszinformanévbeli alakultak: „Térszinforma-neveinket szemügyre véve valóban szép számban találunk olyanokat, amelyek korábban testrésznevek voltak ... Találunk olyanokat is, amelyeknél elsődleges a térszíni jelentés, és ebből fejlődött a testrésznév. Ilyenek: *kupa* 1. 'gödör, mély völgy'; 2. 'tarkó' | cseremis *lapa* 'tenyér' ~ magyar *lapos* | *tenyér*: *terény* eredetileg 'sík, lap' stb.” (HORPÁCSI: A -ság, -ség képző eredetéhez: MNy. XLIX, 49).

A felsorolt elméletek közül ez a szófejtés a legvalószínűbb. A szóban forgó testrésznek ilyen szemléletű elnevezésére sok rokonyelvi analógiát sorol fel HORPÁCSI: „... osztj. PAAS. — DONN. *kēt* — *pēt* 'flache Hand, Unterteil der Tatze' (*pēt* 'Boden, Grund'), *qor* — *pəte* 'Fusssohle', irt. PATK. *kēt* — *pete* 'tenyér', *kur* — *pete* 'talp' (*pete* 'lap, fenék') | (cser. BUDENZ *lapa* 'tenyér', *jal lapa* 'talp' (vö. *lap ver* 'lapály') | zürj. WIED. *lapa* 'Pfote', *ki-lapa* 'Handfläche', *kok-lapa* 'Pfote, Tatze, Fussblatt', *ki-pydös* 'Handfläche', *kok-pydös* 'Fusssohle' (*pydös* 'Grund, Boden'), WICHM. — UOT. *lap* 'flache Seite, Fläche, Blatt (an der Hand, am Fuss, Spaten usw.)' | votj. MUNK. *ki-pědäs* 'tenyér, kézlap', *pěd-pědäs* 'láb talp' (*pědäs* 'Grund, Boden') | f. *jalan-alus* vagy *jalan-pohja* 'talp' | ész. WIED. *laba-käzi* 'Handfläche', *laba-jalg* 'Fussblatt' (*laba* 'Fläche, flache Seite') | lp. LAGERCR. *λò òpà* 'Innenfläche der Hand, untere Fläche des Fusses', *kĕe'hta-l*. 'ua'.” (i. h. 369—70).

Ezeket a HORPÁCSITól felsorolt analógiákat kiegészíthetjük még mordvin adatokkal: *kéd'* — *lapà* 'tenyér' (= kézlap); *kéd'* *lapăks* (*lapäs*) 'ua' (vö. JUHÁSZ JENŐ: Moxsa—mordvin szj. 60); a vogulból is idézhetünk példát rá: „täl xölně *kätläp* äsit sis-vöj voss väre 'im! täl xujně *kätläp* äsit ma' il-vöj voss väre 'im! — Téli fogyasztásra *tenyérnyi* vastagságú háztársírt hadd szerezzek én! Téli fekvésre *tenyérnyi* vastagságú mellzsírt hadd szerezzek én!” (MUNKÁCSI: VNGy. III. 1, 93); az itt előforduló *kätläp* nyilvánvaló megfelelője az idézett osztják, cseremis, zürjén adatoknak.

Az állandósult metatézises szóalakok sorát is növelhetjük jónéhány szóval: ilyen a latin eredetű *lecke* (< lat. *lectio*) szavunk, amely elég sokáig *lekce* alakú a régiségben, pl.: „... auag zent *leccze* olualfalokban, auagy zent gondolatokban, vele egyetembe bezelyetek” (VirgK. 139); ilyen — mint ismeretes — a fentebb említett *teher*, valamint a *kehely*, *pehely* szavunk is. HORPÁCSINAK itt ismertetett

etimológiáját csupán az teszi bizonytalanná, hogy kevés a régi nyelvi adat a *terén* ~ *terény* formára. Megjegyzendő, hogy FAJCSÉK—SZENDE (Miről vallanak a magyar szavak? 74) elfogadja ezt az etimológiát, mert ebben a nagyközönségnek szánt ismeretterjesztő munkában ezt olvassuk: „Vannak azonban olyan testrészneveink, amelyek eredetileg térszíni formák voltak. ... Mai *kupa* 'tarkó' jelentésű szavunk: — amely ma már csak a *kupán vág* kifejezésben él — eredetileg 'gödört, mély völgyet' jelentett; a *tenyér* eredetileg 'síkot, lapot' jelentett...”. (Az én ritkításom. Vné.)

Mivel azonban igen sok, egymástól független nyelvjárásban megtaláljuk, sőt megvan a *tenyeres* melléknév *terenyés* változata a *terenyés-talpas* összetételben KASSAI Szókönyvében (vö. MTSz. II, 701); a *tenyér* -i képzős származéka pedig *térenyi* a Mátra vidékén, ugyancsak KASSAI Szókönyve szerint (vö. i. h.), ezekkel az adatokkal, illetőleg az idézett rokonnyelvi analógiákkal kiegészítve HORPÁCSI etimológiája biztosabbá válik, és elfogadhatjuk végeredményül azt a megállapítást, hogy a *tenyér* testrésznevén egy *ter-* igei alapszó származéka.

MASSBEZEICHNUNGEN AUS KÖRPERTEILNAMEN

V. TENYÉR

von

Frau M. VELCSOV

Die Bedeutung des ungarischen Wortes *tenyér* ist ‚Handfläche‘. Eine Massbedeutung bekam dieser Körperteilname nicht, eine solche Bedeutung hat nur das Derivat aus *tenyér*: *tenyérnyi*. Dieses letztere Wort zeigt dreifache Bedeutungsnuance; diese sind: a) eben so gross wie eine flache Hand; b) ziemlich (relative) gross; c) ziemlich (relative) klein.

Bezüglich der Wortabstammung nimmt der Verfasser die Meinung von I. HORPÁCSI über, und gibt neue Beweise dazu. HORPÁCSIS Meinung nach gehört das ungarische Wort *tenyér* zu einer Wortfamilie, deren Mitglieder z. B. *terjed*, *terül*, *terebélyes* usw. sind. Der Stamm dieser Wörter ist: *ter-*. Das Wort *tenyér* hatte nämlich eine ursprünglichere Form: *teren* ~ *tereny*, in denen -n ~ -ny Diminutivsuffixe sind. Die Formen *teren* ~ *tereny* leben in einigen ungarischen Mundarten noch heute. Das heutige Wort *tenyér* ist durch Metathese aus dieser Form zustande gekommen.